

A comparative study of database intellectual property rights protection

Abdullah Rajabi,¹

1. Assistant professor of Law Department, Faculty of Law, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: <mailto:rajabya@ut.ac.ir>

Abstract

Received:

10/10/2024

Revised:

09/02/2025

Accepted:

08/03/2025

Published
online:

25/03/2025

A database is a collection of data that are organized in a specific manner, requiring significant effort and investment to create. The intellectual property system may or may not provide support for the content of the database. However, what truly matters is the form of the database, which entails costs, effort, and sometimes even creativity. Now the question arising here is whether the arrangement and the selection of databases can be protected under intellectual property rights, particularly in Iranian Law. In certain countries, important judicial opinions have denied legal protection for databases lacking creativity, while others have recognized and supported the form which databases is selected and arranged. In Iranian legal system, the protection for databases is only stipulated, but the method of providing this protection remains unclear. Based on various judicial and doctrinal opinions and existing regulations, a specific approach for supporting this type of database can be proposed.

Keywords: Databases, Copyright, Originality, Investment, Monopoly

How To Cite: Rajabi, Abdullah (2025). A comparative study of database intellectual property rights protection, *Journal of intellectual property rights*, 1 (1),74-94 .
doi.org/10.22091/DIPLIC.2024.10127.1003

مطالعه تطبیقی حمایت حقوق مالکیت فکری از پایگاه داده

رجبی، عبدالله^۱

۱. عضو هیئت علمی و استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: rajabya@ut.ac.ir

چکیده

پایگاه داده که نیازمند تلاش و سرمایه‌گذاری در ایجاد است، متشکل از مجموعه داده‌هایی است که بانظم و ترتیب خاصی در کنار هم چیده شده است. محتوای این پایگاه ممکن است خود مورد حمایت نظام مالکیت فکری باشد یا خیر؛ اما آنچه در اینجا مهم است، شکل پایگاه داده است که موجب هزینه، تلاش و گاه خلاقیت است؛ در حقیقت، مسئله آن است که در حقوق مالکیت فکری کشورها، به ویژه ایران، آیا می‌توان از چینش و گزینش پایگاه داده حمایت کرد؟ در حقوق برخی کشورها، مطابق آرای مهم قضایی، حمایت فاقد خلاقیت نفی شده است و برخی دیگر، آن را به رسمیت شناخته و از شکل پایگاه داده حمایت کرده‌اند. در حقوق ایران، در قالب قوانین موضوعه، صرفاً به حمایت از پایگاه داده تصریح شده، اما شیوه انتشار حمایت از آن نامشخص است. بر اساس برخی آرا و مقررات موجود می‌توان شیوه خاصی از این نوع حمایت را پیشنهاد داد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۸
تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۷
برخط:

واژگان کلیدی: پایگاه داده، مالکیت فکری، مالکیت ادبی هنری، اصالت، سرمایه‌گذاری، حقوق انحصاری

استناد: رجبی، عبدالله (۱۴۰۴). مطالعه تطبیقی حمایت حقوق مالکیت فکری از پایگاه داده، آموزه‌های حقوق مالکیت فکری کشورهای اسلامی،

(۱)، ۷۴-۹۴. <http://www.doi.org/10.22091/DIPLIC.2024.10127.1003>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: دانشگاه قم © نویسندگان

مقدمه

دنیای امروز، دنیای ارتباطات از طریق داده است؛ پس بایستی ماهیت آن را شناخت و مصادیق گردآوری داده را احصا کرد.

داده:^۱ کوچکترین واحد اطلاعات گردآوری در حافظه رایانه است که ممکن است به صورت متن، صوت، تصویر، نرم‌افزار یا ترکیبی از این موارد باشد. به عبارت دیگر، داده کوچکترین جز اطلاعات است که می‌توان آن را در قالب مادی مخصوص، تولید، ذخیره، پردازش یا منتقل نمود (ر. ک. ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲). داده با اطلاعات متفاوت است. وقتی از اطلاعات صحبت می‌کنیم، به ارتباط مطالب و هدف آن کار داریم. یعنی، جزئی از آن، از طریق هدف مشترک، با دیگر اجزا ارتباط برقرار نموده و اطلاعات را شکل می‌دهد؛ این جز داده نام دارد. بنابراین، حقوق در خصوص داده، به این اجزا به دلیل جزء بودنشان کار دارد، نه ارتباط یا هدف آن. در واقع، هرگاه داده دارای پیام باشد، اطلاعات است؛ مثل آنچه در قانون تجارت الکترونیکی آمده است (ر. ک. ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی).

داده، اعم از آنکه در قالب اطلاعات قرار گیرد یا خیر، از دو منظر با حقوق مرتبط است: الف. منظر اثباتی؛ ب. منظر حمایتی.

از منظر اثباتی، بحث بر سر این است که آیا می‌توان داده را دلیلی برای اثبات امر دانست و در این فرض، در قالب کدامیک از ادله اثبات قرار می‌گیرد؛ به طور کلی آیا داده در دادگاه دارای سندیت است یا خیر.^۲ این جنبه به مباحث کنونی ما مربوط نیست.

از منظر حمایتی، با دو شق حمایت از داده روبه‌رو هستیم: نخست، حمایت مبتنی بر حفظ محرمانگی داده و عدم دسترسی غیرمجاز به حریم شخصی؛ و دوم، حمایت مبتنی بر ارزش داده برای اشخاص. در فرض نخست، در صورتی از داده حمایت می‌شود که بتوان آن را از جمله حریم خصوصی اشخاص دانست و بیشتر با حقوق عمومی مرتبط است؛ اگرچه در زمینه اسرار تجاری نیز چنین حمایتی مصداق دارد و در قالب حقوق خصوصی اشخاص قرار می‌گیرد. حمایت از داده، به مثابه محصول فکر نیز، با مباحث آینده مرتبط است؛ از جمله اینکه متن موجود در رایانه مقاله‌ای باشد که تکثیر ناروای آن نقض حق نویسنده مقاله است یا اینکه داده در قالب تصویر هنری یا فیلم سینمایی باشد.

مسئله اصلی، در مطالب کنونی، حمایت از اطلاعات موجود در رایانه است. پس دانستیم که از نظر منطقی، درباره حمایت از داده شک و تردید نیست؛ چراکه داده‌ها نیز واجد جنبه حمایتی است و دسترسی غیرمجاز و انتشار آن ممکن است سبب پایداری حق اشخاص گردد. بنابراین، اصولاً دولت‌ها بایستی امنیت اطلاعاتی را تأمین کنند (حق بر امنیت داده‌ها و اطلاعات)؛ همچنین از طرف دیگر، نقض آن برای اشخاص

1. Data

۲. بر اساس قانون تجارت الکترونیکی ایران (ماده ۶)، داده در حکم نوشته است و در نتیجه، می‌توان آن را سند محسوب کرد.

خصوصی مسئولیت آور است. از این گذشته، قراردادهای انتقال حق ناشی از آن نیز واجد مباحث بسیاری است.

فرض کنید تصویری از منظره‌ای گرفته‌اید و یا مقاله علمی نوشته‌اید و در رایانه نگهداری می‌کنید، این اثر ادبی و هنری تلقی می‌شود و اثر فکری چه در عالم خارج باشد یا در رایانه، در هر دو صورت، بایستی مشمول حمایت قرار گیرد. از آنجایی که اطلاعات ممکن است در حافظه‌های رایانه‌ای ثبت و تنها از طریق رایانه یا دستگاه‌های الکترونیکی خوانده شود، اصطلاحات خاصی نیز برای آن به کار می‌رود؛ مثلاً هر واحدی از این اطلاعات، داده نام دارد که در صورت جمع گروهی از اطلاعات مشابه و در زمینه خاص، می‌توان عنوان زمینه^۱ را برای آن به کار برد. جمع این زمینه‌های مختلف ممکن است در قالب یادداشت^۲ واحدی قرار گیرد که جهت ارتباط دادن چند یادداشت، نیازمند پرونده^۳ هستیم. حال، با عنایت به ارزش تجارتي این حجم عظیم، حال مسئله این است که آیا می‌توان از گردآورنده یا سایر اشخاصی که در گردآوری این مجموعه سهم داشته‌اند، اعم از اینکه خلاقیت به خرج داده، سرمایه‌گذاری کرده یا تلاش نموده‌اند، صاحب حقی در این ارزش دانست؟ آیا اصولاً نظام مالکیت فکری از این مجموعه‌ها حمایت می‌کند؟

۱. مفهوم پایگاه داده

با همه مطالب ذکر شده، نمی‌توان حمایت از داده ۴ را منطبق با شیوه حمایت از پایگاه داده^۵ دانست؛ پس بایستی ابتدا بدانیم که پایگاه داده چیست. گفته‌اند که هر جا عناصری به صورت منظم برای هدف خاصی جمع‌آوری شود، پایگاه داده تشکیل شده است؛ مثل دفترچه راهنمای تلفن یا نام و مشخصات محصلین آموزشگاه (صادقی نشاط، ۱۳۸۹: ۱۲۷). منبع این داده‌ها ممکن است تجارب و کار روزانه شخص باشد؛ مثلاً شرکتی که در زمینه خاصی فعالیت می‌کند، این اطلاعات را در طی فعالیت خود جمع‌آوری نماید و برای او دارای ارزش تجارتي باشد یا محقق در رایانه شخصی خود و با جستجوی موضوعات تحقیق در طی سالیان بسیار، کتابخانه مجازی را فراهم سازد؛ همچنین ممکن است که شخص مطالعه خاص و سرمایه ویژه‌ای را صرف ایجاد پایگاه داده نماید. در هر دو صورت، بنا بر قوانین کشورهای پایگاه داده شرایط لازم حمایت را دارد.

حمایت از پایگاه داده مستقل از حمایت محتوای آن است. به عبارت دیگر، در بحث حمایت از پایگاه داده، باید آن را از مباحث دیگر جدا کنیم و بگوییم که در واقع، با دو نوع حمایت قانونی طرف هستیم. الف، حمایت از تهیه‌کننده و پدیدآورنده پایگاه داده؛ ب، حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری عناصر آن پایگاه (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۲). در فرض اول، یعنی در فرض حمایت از پایگاه داده، حمایت ناظر به شیوه و شکل و

1. Field
2. Record
3. File
4. Data
5. Database

صورت است، نه محتوا؛ در کنار این ممکن است جداگانه از محتوا حمایت شود؛ مثلاً ممکن است مجموعه بزرگی از آثار شاعران معاصر در پایگاه مشترکی جمع شود، شکل پایگاه و تلاش برای ایجاد آن، متفاوت از هر شعر مستقل است. در اینجا، ما با محتوای داده کاری نداریم، بلکه با شکل آن کار داریم.^۱ بنابراین، شرط نیست که از نظر قانونی، از محتوای پایگاه داده نیز حمایت شود؛ پس محتوای پایگاه داده ممکن است از اطلاعاتی باشد که در تملک کسی نیست و عموم بدان دسترسی دارند یا اینکه ممکن است تنها پدیدآورنده نسبت به آن حق معنوی داشته باشد (مثل اشعار شاعران قدیمی) یا اینکه اطلاعات مذکور از جمله داده‌هایی باشد که مشمول حمایت حقوق فکری است، چه از نظر مادی و چه معنوی.

بر این اساس، از داده خام^۲ حمایتی صورت نمی‌گیرد؛^۳ بلکه دلیل حمایت از پایگاه داده، حمایت از نوعی شیوه بیان است که دسترسی به اطلاعات را آسان‌تر می‌سازد. بنابراین، پایگاه داده بایستی در «قالب مادی خاص» ایجاد شود؛ به‌گونه‌ای که بتوان بخش‌های جزئی آن را بازیابی نمود. پس، متن یا صدای سخنرانی که شامل قطعات مختلف اطلاعات باشد، پایگاه داده نیست، مگر در قالب خاصی ایجاد شود.^۴ به‌عبارت‌دیگر، در حمایت از پایگاه داده، شکل، قالب و فرم خاص مهم است نه محتوای آن. از این گذشته، در پایگاه داده هدف آن است که اجزای پایگاه را به‌طور مستقل به کار گیریم (طهماسبی و صادقی، ۱۳۸۶: ۱۳۸). به‌عبارت‌دیگر، کلمه کلیدی «استقلال» سبب تقیید تفسیر وسیع عبارت «پایگاه داده» را در رهنمود اتحادیه اروپایی است؛ برای نمونه در فیلم و موسیقی، هرگاه لازمه استقلال کارکرد مستقل بخش‌های متعدد فیلم باشد تا به افراد سرگرمی و اطلاعات دهد، این فیلم پایگاه داده نیست.^۵ برای همین، در تعریف پایگاه داده بایستی هدف ایجاد آن را نیز مدنظر قرار داد تا بتوان آن را از اطلاعاتی که راوی قصه و... است، تشخیص داد.^۶ چراکه مراجعه به پایگاه در واقع، استفاده از اجزای آن است.

۱-۱. پایگاه داده در مفهوم سنتی

از نظر سنتی، یعنی در دوران پیش از رایانه نیز مسئله حمایت از پایگاه داده مطرح بود؛ برای نمونه راجع به پایگاه داده آثار ادبی و هنری، بایستی به بند ۵ ماده ۲ کنوانسیون برن^۷ مراجعه نمود که مقرر می‌کند: «مجموعه آثار ادبی و هنری، مثل دائره‌المعارف‌ها و گلچین‌های ادبی که به دلیل گزینش و چینش محتوا، مشمول

۱. بند ۲ ماده ۳ رهنمود اروپایی در خصوص حمایت از پایگاه داده، چنین بیان می‌کند:

The copyright protection of databases provided for by this Directive shall not extend to their contents and shall be without prejudice to any rights subsisting in those contents themselves.

2. Rohdaten (de)

3. Dreier & Meyer-van Raay, Handbuch des Technikrecht, S. 829

4. Davison, The Legal Protection of Databases, p. 70

5. Davison, p. 72

6. Davison, p. 70

7. Collections of literary or artistic works such as encyclopedias and anthologies which, by reason of the selection and arrangement of their contents, constitute intellectual creations shall be protected as such, without prejudice to the copyright in each of the works forming part of such collections.

خلاقیت‌های فکری است، بایستی بدون زیان به حق مؤلف هریک از آثاری که متشکل بخشی از مجموعه‌هاست، به همین شیوه حمایت شود^۱.

بر این اساس، می‌بینیم که در دائره‌المعارف اطلاعاتی وجود دارد که گردآورنده دائره‌المعارف ایجاد نکرده است، بلکه او جزئی از اطلاعات اثر اصلی را، در مجموعه مستقل گردآورده است؛ منتها، مسلم است که حمایت از گردآورنده، محدود به شرایطی است؛ اینکه، بتوان بدون زیان به حق فکری ناشی از اطلاعات مشمول دائره‌المعارف، آن را منتسب به گردآورنده دانست. بنابراین، ایجاد چنین اثری نوعی اقدام خلافانه و اصیل است که بایستی مورد حمایت قرار گیرد.

۲-۱. پایگاه داده رایانه‌ای

پایگاه داده یا بانک اطلاعاتی الکترونیکی، مجموعه‌ای از اطلاعات ذخیره شده و قابل دسترسی است که با ابزارهای الکترونیکی فراهم می‌شود (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۰؛ زرکلام و محوری، ۱۳۹۴: ۱۴). رهنمود اروپایی در خصوص حمایت حقوقی از پایگاه‌های داده مصوب ۱۹۹۶^۱ تعریف جامعی از پایگاه داده نموده که موجب تأسی قوانین کشورهای اروپایی از آن شده است (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۰). «از نظر این رهنمود، منظور از پایگاه‌های داده مجموعه آثار یا سایر عناصر مستقل است که نظام‌مند و روشمند ارائه شده و اجزای آن با ابزارهای الکترونیکی یا به طرق دیگر فراهم می‌شود^۲». منتها، قانون مالکیت فکری آلمان، شرط نیاز به سرمایه‌گذاری برای روزآمد کردن و توسعه آن را به این تعریف افزوده است (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۱).

پایگاه داده دسترسی به اطلاعات را آسان‌تر می‌سازد و به‌ویژه از طریق رایانه با سرعت و سهولت بهتری می‌توان به داده‌ها دسترسی داشت و حتی آن را به شیوه دیگری تقسیم‌بندی نمود و اطلاعات جدید آماری از آن به دست آورد. بنابراین، ضروری است به خاطر شکل خاص پایگاه داده رایانه‌ای و غلبه‌ای که در میان مردم برای ایجاد و استفاده از پایگاه داده رایانه‌ای وجود دارد و به دلیل سهولت نقض حق ناشی از آن، حمایت از این نوع پایگاه را به‌طور خاص طرح کرد.

با این‌همه، مشکلات فراوانی پیش روی ماست. مسئله اساسی این‌که از نظر بین‌المللی مقرر مذکور در کنوانسیون برن، تنها حاکم بر آثار ادبی و هنری است و شامل مواد رایانه‌ای و آثاری نیست که مشمول دنیای صفر و یک است. بنابراین، تردید در اینجاست که شما گاهی مجموعه‌ای را در حافظه رایانه جمع‌آوری کرده‌اید؛ مثلاً مجموعه‌ای از مقالات دیگران را در حافظه رایانه یا دستگاه دیگری که رایانه توانایی خواندن آن را دارد، جمع آورده و ذخیره کرده‌اید؛ اگر این ذخیره ابتکاری باشد، آیا می‌تواند مورد حمایت قرار بگیرد یا

1. DIRECTIVE 96191EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 March 1996 on the legal protection of databases

2. For the purposes of this Directive, 'database' shall mean a collection of independent works, data or other materials arranged in a systematic or methodical way and individually accessible by electronic or other means.

خیر؟ در حقوق ایران نیز با این مسئله طرف هستیم؛ چگونه می‌توان آثار ترکیبی موجود در قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان را به پایگاه داده رایانه‌ای سرایت داد؟

در پاسخ، باید گفت که مقرر مذکور در بند ۵ ماده ۲ کنوانسیون برن به معنای آن نیست که در کنوانسیون برای حمایت از مجموعه‌های اصیل دیگر مواد، مثل داده، مبنایی وجود ندارد.^۱ مبنای آن می‌تواند در بند ۱ ماده ۲ آن یافت که ضمناً بیان می‌کند: «عبارت آثار ادبی و هنری هر تکثیری را در قلمروی ادبی، علمی و هنری پوشش می‌دهد، روش یا قالب بیان هر چه می‌تواند باشد». اگرچه فهرست طبقات آثاری که در پی عبارت مذکور آمده، شامل داده نمی‌شود، بدیهی است که فهرست انحصاری نیست و اجماع عامی حاصل شده که هر محصول (اصیل) مذکور در قلمرو فوق بایستی مطابق معاهده حمایت شود.^۲ درباره حقوق ایران نیز می‌توان چنین حکمی داد (ر. ک. مطالب پایانی این نوشته).

همچنین، با مراجعه به بند ۲ ماده ۱۰ تریپس می‌توان مشکل اطلاعات رایانه‌ای را حل نمود و پیش‌تر رفت؛ این ماده بیان می‌کند که از چینش و گزینش داده یا هر ماده دیگری که دستگاهی مثل رایانه، آن را بخواند، حمایت می‌شود. متن ماده از این قرار است:^۳ «ترجمه داده یا مواد دیگر، چه به شکلی که دستگاه بخواند یا به اشکال دیگر، هرگاه به دلیل گزینش یا چینش محتوای دارای خلاقیت فکری باشد، بایستی به طرق مقرر حمایت شود. این حمایت به خود داده یا مواد گسترش نمی‌یابد و بایستی بدون آسیب به حق مؤلف مربوط به خود داده یا ماده باشد».^۴

ماده ۵^۵ معاهده حق نشر سازمان جهانی مالکیت فکری^۶ با صراحت بیشتر از مواد رایانه‌ای حمایت کرده است. این ماده شامل مقرره‌ای درباره حمایت حق مؤلف از داده‌هاست که تحت عنوان «ترجمه داده‌ها» چنین مقرر می‌سازد: «ترجمه داده و مواد دیگر، در هر قالبی که به دلیل گزینش یا چینش محتوا مشمول خلاقیت‌های فکری باشد، به همان روش حمایت می‌شود. این حمایت به خود داده یا ماده گسترش نمی‌یابد و بدون آسیب به حق مؤلف مربوط به داده یا ماده مقرر در ترجمه است». کنفرانس دیپلماتیکی که معاهده کپی‌رایت را تصویب کرد، همچنین، با اجماع اعلامیه توافقی ذیل را تصویب نموده است: «قلمروی حمایت از ترجمه داده‌ها طبق ماده ۵ این معاهده، همراه با ماده ۲، منطبق با ماده ۲ کنوانسیون برن است و برابر مقررات مربوط توافق‌نامه تریپس است». ماده ۲ معاهده کپی‌رایت مذکور که اعلامیه توافقی بدان اشاره دارد،

1. Wipo, Wipo Intellectual Property Handbook, no. 7.35

2. Wipo, no. 7.36

3. Compilations of data or other material, whether in machine readable or other form, which by reason of the selection or arrangement of their contents constitute intellectual creations shall be protected as such. Such protection, which shall not extend to the data or material itself, shall be without prejudice to any copyright subsisting in the data or material itself.

4. Wipo, no. 7.37

5. Compilations of data or other material, in any form, which by reason of the selection or arrangement of their contents constitute intellectual creations, are protected as such. This protection does not extend to the data or the material itself and is without prejudice to any copyright subsisting in the data or material contained in the compilation.

6. WIPO Copyright Treaty (WCT)

تحت عنوان «قلمرو حمایت از حق مؤلف» اعلام می‌کند: «حمایت حق تألیفی به اظهارات و نه اندیشه‌ها، آیین‌ها، روش‌های اجرا یا مفاهیم سیاسی به همان‌گونه گسترش می‌یابد».^۱

بنابراین، حمایت از پایگاه داده محدود و منحصر به قالب الکترونیکی آن نیست؛ چنانکه در رهنمود اروپایی و به تبع آن در حقوق آلمان و فرانسه نیز به پیروی از رهنمود اروپایی، پایگاه داده و نحوه ارائه و تنظیم مطالب آن، جزو حقوق فکری پدیدآورنده است (زرکلام، پیشین: ۵۴). در واقع، در بند ۱ ماده ۱ رهنمود، هر قالبی سبب حمایت قانون‌گذار از پایگاه داده است.^۲

۱-۲-۱. شرایط حمایت از پایگاه داده

در میان قوانین کشورها، به‌طورکلی، سه نمونه حمایتی از پایگاه داده را می‌توان یافت:^۳

نخست، حمایت مالکیت ادبی هنری و سطح پایین اصالت؛ این حمایت بیشتر به خاطر جمع‌آوری داده است و معمولاً در کشورهای کامن‌لا، مثل استرالیا وجود دارد؛

دوم، حمایت مالکیت ادبی هنری در صورت وجود خلاقیت در چینش و گزینش مواد پایگاه داده، همراه با حق خاص؛ در این نمونه، مالکیت ادبی هنری از چینش و گزینش مواد حمایت می‌کند و حق خاص از سرمایه‌گذاری در تحصیل، تأیید و ارائه داده به پایگاه؛ این دسته اعطای حق مالکیت انحصاری می‌کند و بیشتر در رهنمود اروپایی ناظر به پایگاه داده مورد توجه قرار گرفته است؛

سوم، حمایت مالکیت ادبی هنری از خلاقیت در گزینش و چینش مواد داده‌ها؛ در این نمونه، حمایتی از خود داده نمی‌شود و بیشتر در کشور آمریکا وجود دارد.

۱-۲-۲. حق مالکیت ادبی هنری

ممکن است از خود پرسیم که چرا باید پایگاه داده را مشمول مالکیت ادبی هنری بدانیم. در پاسخ باید گفت که دلیل شمول مالکیت ادبی هنری بر پایگاه داده، قرار گرفتن آن در قالب آثار ادبی هنری است و دلیل شمول آن هم اینکه پایگاه داده نوعی جمع‌آوری، کار جمعی و ترکیبی است و ذاتاً نوعی جدول است.^۴ در واقع، برخی کشورها، مثل انگلیس و استرالیا، تنها وقتی از جمع‌آوری آثار حمایت می‌کنند که اثر مذکور ادبی باشد.^۵ البته در شمول مالکیت ادبی هنری بر پایگاه داده این را باید دانست که همپوشانی گریزناپذیری میان مالکیت ادبی هنری در ساختار پایگاه داده و حق انحصاری در محتوا وجود دارد.^۶

1. Wipo, no. 7.38

2. This Directive concerns the legal protection of databases in any form.

3. Davison, p. 10

4. Davison, p. 12

5. Davison, p. 12

6. Davison, p. 84

۱-۲-۳. اصالت

به نظر برخی نویسندگان، به خاطر نبود آفرینش در پایگاه داده، حمایت مالکیت ادبی هنری شامل آن نیست و تلاش و هزینه و صرف وقت جهت گردآوری داده نیز این مسئله را توجیه نمی‌کند (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۳). ولی باید گفت که جدا از شمول ذاتی پایگاه داده در اثر ادبی که در بالا گفتیم، شرط مهم حمایت از گزینش و چینش داده در حافظه‌های رایانه‌ای اصالت طبقه‌بندی است. به عبارت دیگر، شرط اصالت مختص آثار ادبی و هنری، در اینجا نیز معیار است. پس بایستی در پدید آوردن پایگاه داده، اصالت در انتخاب وجود داشته باشد (زرکلام، ۱۳۸۴: ۵۳).

به عبارت دیگر، اصالت در طبقه‌بندی ارائه شده از جانب پدیدآورنده شرط است؛ ولو اینکه مواد و موضوعات مورد طبقه‌بندی به تنهایی مورد حمایت قرار نگیرد؛ مثلاً ایده‌ها و فرمول‌های ریاضی را نمی‌توان ثبت و حمایت کرد یا صرف اسامی اشخاص در دفترچه راهنمای تلفن مورد حمایت نیست و این شیوه جمع‌آوری و یافتن نقاط مشترک که به اسامی این افراد اعطای ارزش می‌نماید، قابل حمایت است؛ چراکه ممکن است ایشان مشتریان صنعت یا کالای خاصی باشند که بایستی عنوان ایشان از رقیب یا موارد دیگری از این قبیل محفوظ بماند.

مطابق معاهده کپی‌رایت سازمان جهانی مالکیت فکری که داده‌ها «به دلیل گزینش و چینش» محتویات آن مهم است، شرط اصالت بدان معناست که برخی داده‌ها، حتی اگر مقدار چشمگیری داشته باشد و فراهم‌سازی آن گران باشد، حمایت نشود. بنابراین، داده‌ها بایستی بر اساس احکام اساسی و مستقیم مثلاً از نظر نظم الفبایی، عددی یا تاریخی مرتب شود.^۱ بر اساس مطالب فوق، هرگاه کسی بخشی از غزلیات سعدی را به صورت کتاب جداگانه ارائه دهد، این اثر قابل حمایت نیست؛ چون اصالت ندارد یا اگر کسی یکی از دفاتر مثنوی و معنوی مولانا را به همان شکلی که هست بدون تغییر ارائه دهد، قابل حمایت نیست؛ اما اگر آن را به صورت خلاصه یا به طور منظم با موضوع خاص جمع‌آوری و طبقه‌بندی کند، به دلیل داشتن اصالت قابل حمایت است.

اگر بخواهیم دقیق‌تر صحبت کنیم، در گردآوری پایگاه داده با گزینش و چینش روبه‌رو هستیم؛ گزینش بیشتر حاصل زحمت اشخاص است تا خلاقیت ایشان، یعنی اگر هم بتوانیم در مرحله گزینش خلاقیتی بیابیم، باز همانند خلاقیت در نوشته و نقاشی و مجسمه‌سازی نیست. در مرحله چینش بیشتر می‌توان اقدامات خلاقانه را دید؛ اگرچه این اقدامات خلاقانه همانند سایر آثار ادبی هنری نیست، بیشتر از مرحله گزینش نمود شخصیت پدیدآورنده است.

در نتیجه، اگر شخصی به صورت کاملاً خلاقانه و ابتکاری مجموعه‌ای از فرمول‌ها را جمع‌آوری و به طور منظم طبقه‌بندی کند، از این اثر به شرط اصالت حمایت می‌شود. البته، بر اساس برخی قوانین، شرط اصالت به تنهایی موجب حمایت نیست؛ بلکه بایستی تهیه‌کننده برای برخورداری از حمایت قانونی اثبات نماید که

1. Wipo, no. 7.39

سرمایه‌گذاری مادی یا انسانی را نیز برای ایجاد پایگاه داده صورت داده است (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۳). در هر حال، موضع نظام‌های حقوقی به اصالت شامل موارد ذیل است:

الف. برخی نظام‌های حقوقی، مثل انگلیس و استرالیا و مالزی اصالت را عرق پیشانی می‌دانند.^۱ در اینجا تلاش ساده و کم برای ایجاد اثر، سبب ایجاد حق می‌گردد؛ به عبارتی هرگاه اثر کاملاً اصیل نباشد یا حتی غیراصیل باشد، به دلیل تلاش ایجادکننده، پدیدآورنده قابل حمایت است. مثال سنتی راجع به این رویکرد، دفترچه تلفن و تلاش فردی که آن را گردآورده، اما خلاقیتی بروز نداده است. این موضع، در دادگاه اروپایی^۲ رد شده است.

در این نظام‌های حقوقی جنبه نخست اصالت ناظر به آن است که اثر موضوع حمایت نسخه‌ای از اثر دیگری نباشد؛ نتیجه اصل رونوشت نبودن اثر شامل موارد زیر است. اولاً، نیازی به بررسی ماهوی برای حمایت از اثر نیست؛ ثانیاً، حمایت هم شامل تلاش است و هم خلاقیت و هم دربرگیرنده آثار فاقد جنبه زیباشناختی می‌شود و نیز اثر حمایت در برابر رقابت ناروا را دارد؛ ثالثاً، از حمایت نامحدود اثر پیشگیری می‌کند؛ رابعاً، هرگاه اثر مورد استفاده دیگران قرار گیرد، همپوشانی آثار مختلف در یک اثر نیز امکان‌پذیر است.^۳ لذا منطق تحصیل مالکیت، حمایت از سرمایه‌گذاری مالک، در برابر رقابت ناروا به‌ویژه سواری مجانی دیگران است. همچنین، جنبه دوم اصالت به معنای آن است که اثر نتیجه مهارت، کار و قضاوت پدیدآورنده باشد.^۴

ب. دیوان عالی آمریکا نظریه خلاقیت فکری را برای اصالت پذیرفته است.^۵ این رویکرد در دعوی خاصی^۶ اتخاذ و در سایر دعاوی مورد حمایت قرار گرفت. این دعوا راجع به جمع‌آوری داده‌های حاوی شماره تلفن اشخاص در مرکز مخابراتی و تکثیر آن از سوی مرکز نشر بود؛ نتیجه رأی پذیرش این باور بود که نمی‌توان از حق پدیدآورنده دفترچه تلفن (و در نتیجه، تلاش صرف) حمایت کرد و بایستی حداقلی از خلاقیت در ایجاد اثر وجود داشته باشد. همچنین، بر اساس این موضع از شیوه پخت غذایی که در کتابی طرح شده، نمی‌توان حمایت کرد؛ مگر از شیوه بیان آن و نحوه چیش دستورهای پخت.

ج. در کشورهای اروپایی، عمده کشورها موضع مشابهی راجع به مفهوم اصالت دارند؛ این رویکردهای عمدتاً مشابه با کلمات متفاوتی ادا می‌شود؛ مثلاً در کشور فرانسه آن را به معنای ابراز و گسترش شخصیت می‌دانند.^۷ بر اساس این عقیده، تنها انسان می‌تواند پدیدآورنده باشد و حق ابتدایی شخصیت حقوقی یا رایانه نادیده انگاشته می‌شود و شرکت یا سرمایه‌گذار رایانه تنها دارای حق اقتصادی و انحصار در اعطای مجوز است.

1. Davison, p. 14.

2. FootbalDataCo 2012.

3. Colston & Galloway, p. 291.

4. Rahmatian, p. 5.

5. Davison, p. 15.

6. Feist Publication v. Rural Telecommunication Servive (1991)

7. Davison, p. 16.

۱-۲-۴. سرمایه‌گذاری

سرمایه‌گذاری، به‌طورکلی، به معنای انتقال انرژی شخص (قدرت و پول و زمان) به شیء برای کسب درآمد است؛^۱ اما در اینجا منظور از سرمایه‌گذاری، صرف وجه، وقت و تلاش برای تحصیل، تأیید و ارائه محتوای پایگاه داده است.

از نظر کیفی، می‌توان سرمایه‌گذاری در پایگاه داده را به دو دسته مالی و انسانی (مهارتی) تقسیم کرد. سرمایه‌گذاری تنها مالی نیست. بلکه، فراتر از آن رفته و شامل سرمایه‌گذاری مهارتی و تلاش در ایجاد پایگاه داده نیز هست. در واقع، همه این سرمایه‌گذاری‌ها سبب تحصیل و تأیید یا ارائه محتوای پایگاه داده می‌شود.^۲ به نظر برخی، این سرمایه‌گذاری‌ها بایستی از طریق حق انحصاری (Sui generis) و در دوره کوتاه‌تر از حمایت حق تألیف حمایت شود.^۳ بنابراین، موضوع حق انحصاری سرمایه‌گذاری در تحصیل، تأیید یا ارائه محتواست، خواه کیفی باشد یا کمی.^۴

ممکن است سؤال در ذهن پدید آید که میزان سرمایه‌گذاری در ایجاد پایگاه داده برای وجود شرط حمایت به چه میزان است؟ در واقع برای پاسخ بایستی کمترین میزان سرمایه‌گذاری را مشخص نمود. به نظر می‌رسد که این مسئله همانند سایر امور حقوقی، امر عرفی وابسته به موضوع است و هرگاه بتوان ایجاد پایگاه داده اصیل را منتسب به سرمایه‌گذاری دانست، آن سرمایه‌گذاری قابل حمایت است.^۵

بحث مطروحه، حمایت از سرمایه‌گذاری دولتی در ایجاد پایگاه داده است. به نظر می‌رسد از آنجایی که دولت با سرمایه مردم جامعه به این اقدام دست می‌زند، به‌طور خاص، در قبال مردمان کشور نمی‌تواند به این حمایت استناد کند و در واقع، مالکیت فکری در قلمروی عمومی ایجاد می‌شود. باین حال، ممکن است کسانی باشند که قائل به نظر حمایت حقوق فکری از پایگاه داده دولتی، به‌طور خاص باشند؛^۶ یعنی بر آن باشند که دولت مالک پایگاه داده مذکور بوده و بایستی همانند اشخاص خصوصی از دولت و مالکیت آن حمایت کرد. در حقوق ایران، در این باره حکم خاصی وجود ندارد، مگر اینکه به احکام عام راجع به «اختیار اداره» دولت مراجعه کنیم (اصل ۴۵ قانون اساسی) که متضمن مالکیت خصوصی نیست.

۲. حقوق ناشی از پایگاه داده

از جمله حقوق دارنده حق پایگاه داده، حق منع تلخیص^۷ یا استفاده مجدد^۸ است.

۱. ر. ک. درکلی، ص ۹۷

2. Davison, p. 82

3. Wipo, no. 7.40

4. Davison, p. 89

۵. برای مطالعه دعاوی مختلف موجود در کشورهای اروپایی و تعیین کمترین میزان سرمایه‌گذاری در اتحادیه اروپایی، ر. ک. درکلی، حمایت از بانک‌های اطلاعاتی، ص ۱۰۰ و بعد.

۶. ر. ک. درکلی، صص ۹۸-۹۹.

7. Extraction

8. Re-utilisation

حق تلخیص، بر اساس زیربند الف بند ۲ ماده ۷ رهنمود اروپایی، انتقال دائم یا موقت همه یا بخش عمده‌ای از محتوای پایگاه داده، به واسطه دیگر، به هر وسیله یا شکل است و در مالکیت ادبی هنری آن را حق بازتکثیر می‌نامند. در این تعریف، انتقال «موقت» روشن می‌سازد که کپی رقومی موقت نیز شامل تلخیص یا بازتولید محتوای پایگاه داده است؛ بنابراین، خواندن بخش عمده پایگاه داده در رایانه دربرگیرنده تلخیص است.^۱

در زیربند ب بند ۲ ماده ۷ رهنمود استفاده مجدد تعریف شده است: «شیوه‌های فراهم‌سازی همه یا بخشی از محتوای پایگاه داده برای عموم، از طریق توزیع کپی، از طریق اجاره، از طریق اینترنت یا دیگر قالب‌های انتقال است». حق استفاده مجدد ملغمه‌ای از حق توزیع و ارائه عمومی در معاهده کپی‌رایت و حق اجاره موجود در تریپس است.^۲

از جمله اجزای مهم پایگاه داده، فهرست^۳ آن است که جهت کارکرد و کارایی آن بسیار مهم است. از نظر کیفی، علاوه بر اینکه فهرست بخش عمده چینش است، بخش اساسی محتوا نیز هست و از نظر کمی، فهرست نیازمند خلاقیت فکری و سرمایه‌گذاری است. براین مبنای، واجد مالکیت ادبی هنری و حمایت انحصاری در پایگاه داده است.^۴

۲-۱. محدوده حمایت از پایگاه داده

در ابتدا، لازم به ذکر است که هرگاه در رایانه به داده‌ای مراجعه کردیم و بدان دسترسی پیدا نمودیم، این به معنای تکثیر آن داده در حافظه موقت رایانه است؛ مثلاً با مراجعه به سایت اینترنتی، قبل از ورود به آن صفحه، رایانه راه دور نسخه‌ای از آن صفحه را به رایانه ما ارسال می‌نماید و این نسخه در حافظه رایانه ما ذخیره می‌شود و سپس، در صفحه نمایش به نمایش درمی‌آید (قاجار قیونلو، ۱۳۹۱: ۴۳۲). بنابراین، می‌توان میان تکثیر و نشر اثر رایانه‌ای تفاوت نهاد و تکثیر مذکور را استثنایی بر حمایت دانست.

از این گذشته، محدودیت‌های دیگر حمایت خاص از پایگاه داده، در ماده ۹ رهنمود اروپایی ذکر شده است؛ همچنین، در ملاحظه شماره ۴۷ به لزوم رعایت اصل رقابت تأکید شده است. در بند ب قسمت ۲ ماده ۷ رهنمود نیز به اصل استیفای حق از طریق فروش تصریح شده است.^۵

بایستی به خاطر داشت که صرف استفاده از اطلاعات موجود در پایگاه داده یا نقل متفاوت آن در سایر آثار، به معنای نقض حق نیست (صادقی نشاط، ۱۳۸۹: ۱۳۰). به‌ویژه هرگاه برای مقاصد شخصی، علمی یا آموزشی مورد استفاده قرار گیرد.^۶ برای همین، در زمینه استثنائات مالکیت ادبی هنری، برخی کشورها

1. Davison, p. 87

2. Davison, p. 89

3. Index

4. Davison, p. 91

5. The first sale of a copy of a database within the Community by the rightholder or with his consent shall exhaust the right to control resale of that copy within the Community;

۶. بند ۱ ماده ۸۷ سی قانون حق نشر آلمان، اصلاحی ۱۹۹۷

استثنای محدودی را می‌پذیرند؛ مثلاً در فرانسه تنها استفاده شخصی کاربر مشمول استثناست. با این حال، در کشورهایی مثل انگلیس دایره استثناها گسترده است؛ مثل استفاده و مطالعه شخصی و استفاده برای بررسی و گزارش‌دهی.^۱

لازم به ذکر است که همه استثنائات مالکیت ادبی هنری مقرر در رهنمود اروپایی، مثل آموزش و تحقیق و... مشروط به غیرتجارتی بودن استفاده است.^۲ از این گذشته، کاربر قانونی می‌تواند بر اساس بند ۱ ماده ۸ رهنمود، بخش غیر عمده پایگاه داده را تلخیص یا استفاده مجدد نماید. در صورتی که، سازنده پایگاه داده آن را به عموم عرضه کرده باشد. در همین حین، تکلیف دیگری وجود دارد که در بند ۲ ذکر شده است، عدم اجرای اعمالی که با استفاده متعارف پایگاه داده مخالف است و به منفعت مشروع ایجادکننده داده ضرر می‌زند.^۳

کاربر قانونی پایگاه داده ممکن است طرف قرارداد پدیدآورنده باشد یا شخص ثالثی که آن را از طرف قرارداد انتقال گرفته یا حتی کسی باشد که از پایگاه داده، برای هدف معامله عادلانه استفاده نماید.^۴

۲-۲. پایگاه داده مبتنی بر پایگاه سنتی

ممکن است که منبع داده‌ها پایگاه دیگری باشد؛ مثل اینکه شخصی لغت‌نامه حقوقی معروفی را در قالب فایل رایانه‌ای یا برنامه رایانه‌ای خاصی ارائه دهد. به نظر برخی حقوق‌دانان خارجی در اینجا، پایگاه داده مبتنی بر آثاری است که پیش از این پدید آمده و نیز پدیدآورنده آن در پیدایش اثر جدید، یعنی پایگاه داده دخالتی نداشته است. بنابراین، پایگاه داده جزو آثار جمعی قلمداد می‌شود (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۱؛ زرکلام و محوری، ۱۳۹۴: ۱۵).

در فرضی که کسی اقدام به جمع‌آوری اطلاعاتی نماید که پیش از این به شیوه دیگر عرضه شده است، وی بایستی حق فکری صاحب اولیه را رعایت نماید. همچنین، اگر صاحب اولیه داده بخواهد داده‌ای را منتشر نماید که کسی به شیوه خاص خویش و در قالب رایانه گردآورده است، بایستی حق شخص اخیر را رعایت نماید. در هر دو حالت، هریک بایستی در انتشار اثر رایانه‌ای از دیگر مجوز داشته باشد، مگر اینکه حق وارد عرصه عمومی شده باشد (صادقی نشاط، ۱۳۸۹: ۱۲۹).

۳-۲. پدیدآورنده پایگاه داده

وجود پدیدآورنده شرط مهم حمایت از مالکیت ادبی هنری پایگاه داده است؛ پدیدآورنده به معنای شخص یا افرادی است که اثر نشئت گرفته از ایشان باشد.

1. Davison, p. 33

2. Davison, p. 79

3. Davison, pp. 91-92

4. Davison, p. 78

مسئله‌ای که اینجا مطرح می‌شود، ایجادکننده^۱ و پدیدآورنده^۲ پایگاه داده است. بر اساس بند ۴۱ مقدمه رهنمود، سازنده یا ایجادکننده شخصی است که ابتکار و خطر سرمایه‌گذاری را بر دوش گرفته است. در واقع، سازنده دارای حق انحصاری است. اما، پدیدآورنده دارای مالکیت ادبی هنری است.^۳ در قوانین خارجی، به‌ویژه قوانین فرانسه و آلمان، تهیه‌کننده پایگاه داده کسی است که ابتکار و خطر سرمایه‌گذاری آن را پذیرفته است؛ البته به این شرط که مهار یا اداره آن نشان از سرمایه‌گذاری اقتصادی یا انسانی داشته باشد (زرکلام، ۱۳۸۴: ۸۱؛ زرکلام و محوری، ۱۳۹۴: ۱۶). درهرحال، مالک پایگاه داده بایستی اثبات نماید که سرمایه‌گذاری بسیاری در تحصیل، تأیید یا ارائه محتوای پایگاه داده شده است.^۴

بر این اساس، حمایت ناشی از مالکیت ادبی هنری را در رهنمود برای ساختار پایگاه داده و حمایت خاص را برای محتوای آن جاری دانسته‌اند. پس میان مالکیت ادبی هنری عناوین فردی متشکل محتوای پایگاه داده، مالکیت ادبی هنری ساختار پایگاه داده و حق خاص منع تحصیل یا استفاده از بخش اساسی محتوای پایگاه داده تفاوت وجود دارد.^۵

برخی بر این باورند که در خصوص پایگاه داده، پدیدآورنده در مفهوم موجود در مالکیت ادبی هنری ضرورت ندارد؛ مثل رایانه که داده را اضافه، کم یا روزآمد می‌کند.^۶ بر اساس بند ۱ ماده ۱ رهنمود اروپایی، هرگاه در ایجاد یا اجرای پایگاه داده‌ها، برنامه رایانه‌ای به کار رود، این برنامه مشمول حمایت حقوق از پایگاه داده نیست.^۷ چراکه، این برنامه‌ها مشمول حمایت جداگانه حاکم بر نظام نرم‌افزارهاست. از این گذشته، حمایت از پدیدآورنده شخص حقوقی در کشورهای اروپایی، بنا به بند ۱ ماده ۴ رهنمود، منوط به شرایطی است. همچنین، هرگاه بتوان اصالت در ایجاد پایگاه را منتسب به رایانه کرد، آنگاه با مسئله غامض دارنده حق فکری مذکور مواجه هستیم که بایستی گفت در بسیاری از کشورها، در واقع، حمایتی از این آثار نمی‌نمایند و اثر را فاقد پدیدآورنده می‌دانند. برخی کشورها مثل فرانسه و ایتالیا، جهت شمول پایگاه داده ناشی از رایانه، پدیدآورنده را به شخصی تعریف می‌کنند که تولیدکننده اثر دارای ویژگی انسانی باشد یا بایستی محصول ذهن پدیدآورنده آن باشد.^۸ باین‌همه، در صورتی که قوانین داخلی کشور اروپایی اجازه دهد، شخص حقوقی دارنده حق است.^۹

1 . Maker

2 . Author

3. Davison, p. 82

4. Davison, p. 83

5. Davison, p. 81

6. Davison, p. 21

7. Protection under this Directive shall not apply to computer programs used in the making or operation of databases accessible by electronic means.

8. Davison, p. 21

9. Davison, p. 76

۲-۴. نقض پایگاه داده

در حقوق انگلیس، در فرض نقض حق، چهار شکل جبران خسارت برای دارنده حق اختراع پذیرفتنی است: دستور موقت، دستور الزام به تحویل نسخ نقض به مخترع، محاسبه منافع و رأی جبران خسارت.^۱ در حقوق فرانسه، قوانین موضوعه کمتر راجع به این مسئله بحث کرده است. برای همین در رویه قضایی، در جهت مسؤلیت ناقضان حق فکری سه اقدام برای حفظ حق یا جبران وجود دارد که شامل «دعوی مدنی خسارات ناشی از نقض»، «اقدامات احتیاطی و تأمینی» و «تأمین خواسته». در حقوق آلمان نیز، از جمله راه‌های اجرای حق درخواست انهدام نسخه‌های توزیع شده به صورت ناروا و تجهیزاتی است که برای ایجاد این نسخه‌ها به کار رفته است. همچنین، صاحب حق می‌تواند درخواست نماید که نقض‌کننده روش‌های نقض و اطلاعات راجع به آن را در اختیار او قرار دهد، مگر اینکه امر نامناسبی باشد (زرکلام، ۱۳۸۴: ۴۱۰ - ۴۱۳).

یکی از دشواری‌های مطالعه حقوقی پایگاه داده تعیین چگونگی و موارد نقض آن است که خود وابسته به چیستی اثر است؛ اینکه آیا همه اثر یا بخشی از آن نقض است و آیا نقض بخش بزرگ یا بخش کوچک آن نیز همین معنا را دارد یا خیر؛ برای مثال در مورد پایگاه داده کل دعاوی دادگستری، آیا استفاده غیرمجاز از دعاوی دارای موضوع خاص یا دعاوی استان خاص یا مرجع مرحله خاص نقض حق است یا اینکه بایستی از کل دعاوی استفاده شود یا اینکه استفاده از یک دعا چنین است؟

برخی قوانین، نقض بخش اساسی پایگاه داده را نقض کل آن به شمار می‌آورند؛ حال مسئله این است که بخش اساسی کمی است یا کیفی؟ هرگاه اصالت به معنای عرق پیشانی باشد، نقض به معنای اخذ بخشی که تلاش صرف آن شده است و اگر به معنای خلاقیت بگیریم، نقض به معنای اخذ بخشی که نتیجه خلاقانه داشته است؛ اولی کمی و دومی کیفی است.^۲ بنابراین، در معنای کلی نقض پایگاه داده، باید گفت که تلخیص یا استفاده مجدد کل یا بخش عمده‌ای از محتوای پایگاه داده که به طور کیفی یا کمی ارزیابی شود، نقض است.^۳ از این گذشته، عمل مشابه بازتولید فهرست پایگاه داده نیز ممکن است نقض مالکیت ادبی هنری و حق انحصاری باشد.^۴

یکی از حقوق پدیدآورنده پایگاه داده حق تکثیر اثر است؛ حال هرگاه نمایش داده در رایانه منع شده باشد، آیا می‌توان گفت که با نمایش آن در رایانه تکثیر غیرمجاز تحقق یافته و حق دارنده مالکیت ادبی هنری نقض شده است؟^۵ به نظر می‌رسد که خواندن بخش عمده پایگاه داده در رایانه دربرگیرنده تلخیص است.^۶

1. Lloyd, Information Technology Law, 303

2. Davison, p. 26

3. Davison, p. 89

4. Davison, p. 91

5. Davison, p. 32

6. Davison, p. 87

از آنجایی که تلخیص حق پدیدآورنده است، نمی‌توان آن را نقض ندانست. با این حال، خواندن رایانه از جمله لوازم استفاده مشروع از آن است و نباید آن را نقض تلقی کرد.

۳. شیوه‌های حمایت فرعی

۳-۱. حمایت حقوق رقابت

یکی از جنبه‌های حمایتی از پایگاه داده در کنار مالکیت ادبی هنری، رقابت ناعادلانه است. از آنجایی رقابت با مالکیت فکری مرتبط است که به نظر برخی که شناسایی مالکیت فکری استثنایی بر رقابت آزاد است. حال، هرگاه کسی برخلاف احکام مالکیت فکری اقداماتی در بازار صورت دهد و سودی کسب نماید، گویا اقدام به رقابت غیرمنصفانه نموده است. در هر صورت، یکی از روش‌های حمایت از حقوق فکری پایگاه داده، حقوق رقابت یا ضد انحصار است.

برخی نظام‌های حقوقی، مثل انگلیس رقابت را محدود به مفهوم فریب و تقلب کرده‌اند و برخی دیگر، آن را تصاحب تلاش دیگران در وضعیت‌هایی می‌دانند که ناعادلانه تلقی می‌شود.^۱ به عبارت دیگر، در کامن‌لای سنتی، رقابت را در قالب فریب و تقلب می‌شناسند و در نظام‌های رومی ژرمنی، به مفهوم سوءاستفاده از حق نظر دارند. در برخی قوانین مثل حقوق آلمان، تنها وقتی می‌توان قواعد رقابت ناعادلانه را اعمال کرد که خواهان و خواننده در رقابت باشند و از داده استفاده تجارتي شود.^۲

نقش حقوق رقابت در حمایت از داده در جایی است که از وضعیت مسلط یا قدرت اساسی بازار در جهت اهداف غیرقانونی، مثل جلوگیری از رقابت با او استفاده شود؛ قصور از ارائه مجوز به رقیب یا به کسی که نیازمند اطلاعات است، جهت فعالیت در بازار، نقض حقوق رقابت است.^۳ برای نمونه، از آنجایی که شبکه‌های تلویزیونی، به دلیل منبع منحصر برنامهریزی اطلاعات، موقعیت مسلطی را در بازار فروش مجلات هفتگی دارند، نباید از موقعیت خود بابت تجویز استفاده دیگران از برنامه راهنمای هفتگی خود سوءاستفاده نمایند (رأی دیوان دادگستری اروپایی).^۴ در هر حال، معمولاً به عهده طرف مقابل است که اثبات کند طرف مسلط دارای قصد نامشروع است.^۵

۳-۲. حمایت قراردادی

قرارداد، یکی از روش‌های حمایت از مالکیت فکری است. با انعقاد قرارداد، طرف مقابل بر اساس عوض‌های متفاوت دسترسی‌های متفاوتی را در پایگاه داده، مثل تجارتي و آموزشی و... کسب می‌کند.^۶ بنابراین،

1. Davison, pp. 38-39

2. Davison, pp. 39-40

3. Davison, p. 45

4. Radio Telefis Eireem (RTE) & Independent Television Publication Ltd. (ITP) v. Commission of European Communities [1996] (Magill's Case)

5. Davison, p. 47

6. Davison, p. 40

در صورتی که فراتر از آن دسترسی های قراردادی برود و از داده‌هایی که در متن قرارداد تعریف نشده، نقض قرارداد او به معنای نقض حق فکری طرف مقابل است و در اینجا ضمانت اجرای قراردادی به یاری حقوق مالکیت فکری آمده است.

استفاده از حمایت قراردادی در مالکیت فکری و پایگاه داده دارای ایراداتی به شرح ذیل است:^۱
الف: اینکه حقوق قراردادی در برابر اشخاص ثالث را نمی‌توان اجرا کرد. به عبارت دیگر، ضمانت اجرای قراردادی به دلیل اصل نسبیّت قراردادها تنها در برابر طرف قرارداد معتبر است، نه اشخاص ثالثی که اقدام به نقض می‌نمایند؛

ب: با دسترسی بدون تحصیل قرارداد، انگیزه‌ای برای انعقاد قرارداد وجود ندارد. بنابراین، در برابر ناقضان حق، بایستی با موانع فنی و قانونی از داده محافظت کرد که در واقع، همان حمایت قانونی در کنار قرارداد خواهد بود. به عبارت دیگر، هرگاه حمایت قانونی وجود داشته باشد، افراد به انعقاد قرارداد رو می‌آورند و در واقع، حمایت قراردادی اصالت ندارد؛

ج: فرض نابرابری طرفین و وجود شروط ناعادلانه در قرارداد ممکن است؛ یعنی اگر نقض‌کننده در واقع، مقرر قراردادی را نقض کرده باشد، استناد صرف به ضمانت اجرای قراردادی ممکن است سبب بی‌عدالتی شود. به عبارت دیگر، به دلیل ذات انحصاری بودن مالکیت فکری، لزوماً همیشه طرف مقابل با شرایط برابر تن به انعقاد عقد نداده است؛ پس قرارداد مذکور ممکن است واجد شرایط ناعادلانه باشد و قاضی موظف به تعدیل آن بر اساس شرایط حمایتی غیرقراردادی باشد؛

د: در فرض قرارداد معمولاً تنها کلیک وجود دارد و قصد طرفین، به صورت واقعی تلافی نکرده است. به عبارت دیگر، الحاقی بودن قراردادهای مالکیت فکری (به‌ویژه در زمینه اعطای لیسانس) و سهولت انعقاد عقد سبب می‌شود که استفاده‌کنندگان از حق کمتر به بیان اراده پردازند و هرآن چه در قرارداد آمده، ابراز اراده صاحب حق مالکیت فکری باشد.

۳-۳. حمایت شخصی از پایگاه داده

از جمله حقی که در عالم حقوق برای اشخاص شناخته شده، احقاق شخصی حق (خوددادگری) است. این حق در دنیای حقوق مالکیت فکری، به نحو مطلوب‌تری از جانب قانون‌گذاران پذیرفته شده است. به‌ویژه، اینکه حق مذکور با دنیای رقومی و فضای مجازی و ابزارهای فنی مرتبط باشد.^۲ در خصوص پایگاه داده نیز می‌توان چنین احکامی را پیاده کرد.

دارنده مالکیت ادبی هنری پایگاه داده می‌تواند از پایگاه داده در برابر وسایلی حمایت کند که طراحی شده تا ابزارهای حمایتی را دور بزند (ماده ۱۱ معاهده کپی‌رایت). در واقع، در برابر اشخاصی که به نحوی رفتار

1. Davison, p. 40

۲. برای مطالعه در خصوص جنبه‌های دیگر، احقاق شخصی حق در حقوق ایران، ر. ک. رجبی، عبدالله، احقاق شخصی حق (خوددادگری)، ص ۳۵.

می‌کنند که نقض مالکیت ادبی هنری نیست. اما، با دسترسی مشروع خود می‌توانند کل یا بخشی زیادی از اثر را که بخش اساسی نباشد، کپی کنند، حمایت می‌کند.^۱

۴. نتیجه؛ حمایت از پایگاه داده در حقوق ایران

در جهت عدم حمایت حقوق ایران از پایگاه داده، شاید بتوان از استدلال‌هایی وام گرفت که قضات صادرکننده رأی وحدت رویه دیوان عالی کشور راجع به «ترتیبات دوائی»^۲ در صورت جلسه بحث نموده‌اند. با مراجعه به مباحث مطروحه میان قضات، می‌توان گفت که ایشان به نحوی به عدم حمایت حقوق ایران از ترتیبات و شیوه چیش اذعان نموده‌اند؛ به نظر کارشناس پرونده، ترتیبات و حتی ترکیبات دارویی از آنجایی که فاقد خلاقیت است، قابل حمایت نیست.^۳ به عبارت دیگر، در نظام حقوقی ایران در قیاس با ترتیبات دوائی «خلاقیت» در پایگاه داده از نوعی نیست که ما را در حمایت حقوقی از آن یاری رساند.

با این همه، می‌توان به بند ۱۲ ماده ۲ قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان توجه داشت؛ این ماده که در بیان آثار مورد حمایت قانونی است، در بند ۱۲ خود بر آن است که «هرگونه اثر مبتکرانه دیگر که از ترکیب چند اثر از اثرهای نامبرده در این فصل پدید آمده باشد». چنانکه می‌بینیم، می‌توان تردید مذکور را از ذهن زدود و با کمی اطمینان گفت که قانون‌گذار به «ترکیب چند اثر» نظر داشته و از آن حمایت نموده است. با این حال، مشخص نیست که منظور قانون‌گذار به آثار ترکیبی، مثل آثار سینمایی که از ترکیب تصویر و فیلم‌نامه و... تشکیل شده نظر داشته است یا پایگاه داده. همچنین، در خصوص پایگاه داده نیز اگر بتوان نسبت به آثاری که متشکل از آثار قابل حمایت است، توجه داشت، معلوم نیست که تکلیف پایگاه داده‌ای که محتوای آن قابل حمایت نیست، چه می‌شود. از طرف دیگر، اگر بتوان با این حکم تکلیف دائرالمعارف را روشن ساخت، وضعیت پایگاه داده رایانه‌ای معلوم نیست.

اگر بگوییم که قانون‌گذار توان پیش‌بینی این محصول فکری را در زمان تصویب نداشته، هم از نظر موضوعی خلاف و هم از نظر تفسیری است. از نظر موضوعی، پایگاه داده واقعاً در هنگام تصویب قانون وجود داشته و مفهومی شناخته شده بوده است؛ از نظر تفسیری نیز، چنین ضرورتی ندارد. بسیاری از اتفاقات در

1. Davison, p. 33

۲. رأی وحدت رویه شماره ۶۱۵-۱۳۷۶/۱/۱۹: «ماده ۲۷ قانون ثبت علانم و اختراعات مصوب تیرماه ۱۳۱۰ به‌طور اطلاق پذیرش تقاضای ثبت «ابداع هر محصول صنعتی جدید و کشف هر وسیله جدید یا اعمال وسایل موجوده به طریق جدید برای تحصیل یک نتیجه یا محصول» را جهت استفاده از مزایای مقرر در ماده ۲۶ این قانون تجویز نموده که بالنتیجه ناظر به ابداعات و اختراعات و اکتشافات دارویی نیز است. بند ۳ ماده ۲۸ قانون موصوف «فرمولات و ترتیبات دوائی» صرفاً ناظر به مواد و اجزاء تشکیل‌دهنده هر دارو بوده و منصرف از موارد مذکور در ماده ۲۷ قانون ثبت علانم و اختراعات است. نظر به این که خواسته دعاوی مطروحه در شعب اول و سوم دیوان عالی کشور «ثبت طریقه تهیه مواد و ترکیبات دارویی جدید» در حدود مفاد ماده ۲۷ قانون فوق‌الذکر است. بنابراین، رأی شعبه اول دیوان عالی کشور که ملاً متضمن این معنی است، موافق با موازین قانونی تشخیص و با اکثریت قریب به اتفاق آراء تأیید می‌گردد. این رأی طبق ماده واحده قانون وحدت رویه قضایی مصوب سال ۱۳۲۸ برای شعب دیوان عالی کشور و دادگاه‌ها در موارد مشابه لازم‌الاتباع است».

۳. به نظر کارشناس پرونده «ترتیبات دارویی از در هم آمیختن مواد و محلول‌های ساخته شده به دست می‌آید و متضمن نوآوری نیست و نمی‌تواند از زمره اختراعات تلقی گردد...».

زمان تصویب رخ نداده، اما تابع قانون است. در واقع، قانون‌گذار شاید هیچ‌یک از اتفاقات موضوع قانون را در زمان تصویب پیش‌بینی نمی‌کرده است؛ اما آیا واقعاً با پذیرش چنین امری می‌توان قانون را اجرا کرد؟ به عبارت دیگر، متن قانون بایستی از نظر فناوری بی‌طرف باشد و تنها به عناصر موضوع بپردازد تا هر فناوری احتمالی را شامل شود که به نظر می‌رسد این قانون از این نظر با ایرادی مواجه نیست (حسن‌پور، ۱۳۸۴: ۳۵۴).

نتیجه‌گیری

برای حل مشکلات مذکور، شاید بتوان به قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای تشبث جست و آن را با سیاق موضوع بحث همگام ساخت. به عبارت دیگر، با استناد به ماده ۱ قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای می‌توان گفت که این حمایت در حقوق ایران نسبت به داده‌های رایانه‌ای نیز وجود دارد. بخش دوم ماده مذکور چنین می‌گوید: «... نحوه تدوین و ارائه داده‌ها در محیط قابل پردازش رایانه‌ای نیز مشمول احکام نرم‌افزار خواهد بود...». منتها بایستی منصف بود و گفت که این ماده بیشتر به «داده‌ها» کار دارد تا «پایگاه داده»؛ باین حال، اشکالی نیست که پایگاه داده را در چارچوب این حکم قانونی قرار داد و مسائلی را که درباره ابعاد حقوقی نرم‌افزار صدق می‌کند، بر پایگاه داده نیز بار نمود؛ اما آنچه می‌ماند، وجوه تفاوت با برنامه رایانه‌ای است؛ لذا، دست‌کم در این باره، نبایستی بیهوده حکمی را به قانون‌گذار نسبت داد که بدان نمی‌اندیشیده است. به عبارت دیگر، از نظر فنی، بین نرم‌افزار و پایگاه داده تفاوت بسیاری وجود دارد. یعنی، نرم‌افزار زاینده تراوش‌های فکری پدیدآورنده است، اما پایگاه داده حاصل سرمایه‌گذاری مالی و انسانی است.

نظر به قانون تجارت الکترونیک سال ۱۳۸۲ و ماده ۶۲ آن ما را از این تردید می‌رهاند. بر اساس این ماده: «حق تکثیر و اجرا و توزیع (عرضه و نشر) آثار تحت حمایت قانون حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸/۹/۳ و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲/۹/۲۶ و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، به صورت داده پیام منحصرأ در اختیار مؤلف است. کلیه آثار و تألیفاتی که در قالب داده پیام می‌باشند، از جمله اطلاعات، نرم‌افزارها و برنامه‌های رایانه‌ای، ابزار و روش‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده و همچنین حمایت از حقوق مالکیت‌های فکری در بستر مبادلات الکترونیکی شامل حق اختراع، حق طراحی، حق مؤلف، حقوق مرتبط با حق مؤلف، حمایت از پایگاه‌های داده، حمایت از نقشه مدارهای یکپارچه قطعات الکترونیکی و حمایت از اسرار تجاری، مشمول قوانین مذکور در این ماده و قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰/۴/۱ و آیین‌نامه اصلاحی اجرای قانون ثبت علائم تجاری و اختراعات مصوب ۱۳۳۷/۴/۱۴ خواهد بود، منوط بر آن که امور مذکور در آن دو قانون موافق مصوبات مجلس شورای اسلامی باشد». بنابراین، تردیدی باقی نمی‌ماند که «پایگاه داده» مدنظر قانون‌گذار ایرانی قرار گرفته است و نیز تردیدی وجود ندارد که تنها این ماده ناظر به

حمایت قانونی از پایگاه داده است؛ اما آنچه مردد است، انتخاب نظام حمایتی از جانب قانون‌گذار ایرانی است.

درباره نظام انتخابی قانون‌گذار، توجه به ماده مذکور ما را به این سو می‌برد که نام بردن از پایگاه داده در کنار سایر حمایت‌های مشمول حقوق ادبی هنری و بیان نام مؤلف نشانگر آن است که قانون‌گذار به این نوع حمایت نظر داشته است. اما، در ادامه ماده قانون‌گذار از لفظ اختراع نیز استفاده کرده و همچنین، بیان عبارت «حمایت از پایگاه داده» در کنار سایر حمایت‌های متعارف نشان از این دارد که قانون‌گذار ایرانی توجه به شیوه انحصاری و خاص حمایت دارد؛ یعنی بخشی از حمایت‌ها مشمول مالکیت صنعتی و بخشی دیگر مشمول حمایت از مالکیت ادبی هنری است. سرمایه‌گذاری بایستی از طریق حق انحصاری و در دوره کوتاه‌تر از تحت حمایت حق تألیف حمایت شود. همچنین، با توجه به اینکه در رهنمود اروپایی نیز این مسئله مورد توجه واقع شده است، می‌توان به پیروی از آن، به‌عنوان عرف جهانی، قواعد مذکور را در حقوق ایران نیز جاری ساخت و صرفاً مدت حمایت را تابع مالکیت صنعتی دانست. در این راه، قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای کمک بسیاری خواهد نمود.

منابع

- حسن پور، محمدمهدی (۱۳۸۴). «حقوق پدیدآورنده برنامه رایانه‌ای؛ مطالعه تطبیقی»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۰-۵۱.
- درکلی، استل (۱۳۹۲). *حمایت حقوقی از بانک‌های اطلاعاتی، ترجمه مهناز بهراملو*، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- رأی وحدت رویه شماره ۶۱۵-۱۳۷۶/۱/۱۹-هیئت عمومی دیوان عالی کشور.
- رجبی، عبدالله (۱۳۹۳). *احقاق شخصی حق (خوددادگری)*، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول.
- زرکلام، ستار (۱۳۸۴). *حقوق مالکیت ادبی هنری*، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- زرکلام، ستار؛ محمدحسن، محوری (۱۳۹۴). *حمایت‌های حقوقی از پدیدآورندگان نرم‌افزار*، چاپ اول، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، تهران: انتشارات سمت.
- صادقی، محمود؛ طهماسبی، علی (۱۳۸۶). «درآمدی بر حمایت از حقوق پدیدآورنده پایگاه داده»، مجله فقه و حقوق، سال چهارم، شماره ۱۳.
- قاجار قیونلو، سیامک (۱۳۹۱). *مقدمه حقوق سایبر*، چاپ نخست، تهران: نشر میزان.
- صادقی نشاط، امیر (۱۳۸۹). *حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار رایانه‌ای*، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.

References

- Colston, C., & Galloway, J (2010). *Modern Intellectual Property Law* (3rd ed.). Routledge.
- Davison, M. J (2003). *The Legal Protection of Databases*. Cambridge University Press.
- Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases.
- Dreier, T., & Meyer-van Raay, A (2011). *Handbuch des Technikrecht* (2nd ed.). Springer.
- Lloyd, I. J (2011). *Information Technology Law* (6th ed.). Oxford University Press.
- Persian Sources
- Darkeli, E (1392). *Legal Protection of Databases* (M. Bahramloo, Trans.) (1st ed.). Shahredanesh Legal Studies and Research Institute, Tehran.
- Ghajar Ghayoumloo, S (1391). *Introduction to Cyber Law* (1st ed.). Mizan Publishing.
- Hasanpour, M (1384). *Copyright Law of Computer Programs: A Comparative Study*. *Journal of Judiciary Law*, (50-51), Spring and Summer.
- Rahmatian, A (2013). *Originality in UK Copyright Law: The Old "Skill and Labour" Doctrine Under Pressure*. Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law.